

Олег МАЛЯРЧУК
Богдан ЯНЕВИЧ
Олег ВІДЛИВАНИЙ

УТВОРЕННЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ МЕМОРІАЛЬНОГО МУЗЕЮ «КАЛУСЬКА В'ЯЗНИЦЯ»

У статті розкрито локальний історичний процес – від пошуково-організаційних заходів, започаткованих товариством «Меморіал», учнівськими гуртками та місцевими активістами, які й сформували ідею експозиції в приміщенні колишньої в'язниці, до рішення Калуської міської Ради про надання будівлі, ресторацію документації, виділення посади штатного наукового співробітника. Висвітлено складники музейної роботи – презентацію різноманітних виставок і архівних досліджень, відзначення пам'ятних дат з національно-визвольної тематики, облаштування музейних приміщень, обладнання тимчасових експозицій, проведення регулярних науково-освітніх заходів.

Ключові слова: національно-визвольний рух, товариство «Меморіал», музей, Калуська міська Рада.

«Соляне місто» Калуш – з прадавніх часів один з центрів економічного розвитку Галицько-Волинського князівства (з часів Данила Галицького – королівства), пізніше Руського воєводства, а в новітні часи – хімічної індустрії України. Калушина споконвічно пов'язана зі збройною боротьбою русичів-українців за державність. Упродовж тисячолітньої історії на теренах Галичини відбулося чимало воєнних протистоянь. Промовистими свідками ще з часів загадкової трипільської епохи залишилися численні пам'ятки – різночасові археологічні культури, старі городища-твердині, оборонні споруди, місця бойової звитяги, усні перекази та писемні документи. Активізацією творчої думки, координацією наукових досліджень займаються працівники Краєзнавчого музею Калушини та науково-методична рада Музейно-виставкового центру на чолі з директором Артуром Єфремовим і старшим науковим співробітником, відомим краєзнавцем Іваном Тимівим. Свідченням цього є вихід у світ наукових збірників, проведення конференцій, актуальних дискусій, круглих столів, організація виставок. Краєзнавчий музей Калушини відкрито у грудні 1997 р. Об'єднання небайдужих громадян міста і району при Центральній бібліотеці ім. Т. Г. Шевченка м. Калуша «Дивосвіт пера і слова» систематично проводить презентацію нових книжкових видань, зустрічі з непересічними особистостями.

Співпрацюючи з різноманітними культурно-освітніми установами, творча спільнота сформувала цілий науковий напрям – калусьзнавство.

Калусьзнавство – знайомство широкого загалу з неповторним колоритом історико-культурної спадщини міста, його відомими постатями та пам'ятками природи. Це популяризація духовних скарбів і туристичного потенціалу краю в нерозривному зв'язку з минулим України та Європи.

У Калуші діє чимало музеїв. Ще в радянські часи були сформовані кімнати «Бойової слави» при середніх школах, які слугували ідейно-патріотичному вихованню на цінностях радянської тоталітарної системи. З відновленням незалежності України вони припинили своє існування. У 1976 р. створено Народний музей історії і трудової слави ЗАТ «Лукор» і ТОВ «Карпатнафтохім», присвячений розвитку гірничої та хімічної промисловості. У 1992 р. відкрито Музей-оселю родини Івана Франка. Експозиція музею розповідає про творчий шлях Каменяря і родинне дерево Франкового роду. У 1994 р. засновано Етнографічний музей при Вищому професійному училищі № 7. У загальноосвітній школі I-III ступенів № 4 м. Калуша з 2002 р. діє зразковий музей «Історія рідного краю». У 2006 р. у загальноосвітній школі № 10 створено музей «Народні скарби». З 2011 р. при загальноосвітній школі I-III ступенів № 1 діє Музей старожитностей. У міській гімназії імені Дмитра Бахматюка від 2015 р. працює Галерея Пам'яті, яка відображає Калуш і Прикарпаття в часи «Революції Гідності» й АТО, а також основні етапи створення цього навчального закладу. Музей АТО відкрито в Калуші 6 грудня 2017 р. У Калуші й Калуському районі діє п'ятнадцять музейних закладів. На Калушині центром патріотичного виховання і пошуково-дослідницької роботи є Історико-меморіальний музей Степана Бандери у селі Старий Угринів [1; 2].

Одним з перших дослідженням проблеми національно-визвольного руху на Калушині займався Богдан Яневич, у 1996–2006 рр. очолював Історико-меморіальний музей Степана Бандери в Старому Угринові, ініціатор створення меморіального музею «Калуська в'язниця». Він започаткував краєзнавчий, культурно-просвітній альманах «Бандерівський край», науково-популярний бюлетень «Вісник Історико-меморіального музею Степана Бандери», а також культурно-просвітній краєзнавчий часопис Калушини

«Світич». У них подається організаційна структура ОУН на всіх українських землях, військові формування ОУН і УПА на Калущині, детальний перелік провідників крайового, обласного, окружного проводу. Крaсзнавець Микола Когут створив цілу серію публікацій і книг під загальною назвою «Герої не вмирають». Цікавий матеріал зібрали Іван Семаньків, Михайло Миронюк, Михайло Коломиєць, Петро Арсенич, Тарас Федорів, Петро Ганцюк, Степан Лесів, Іван Тимів, Олексій Оніщук та інші історики-крaсзнавці.

Збір матеріалів про український національно-визвольний рух на теренах Калущини продовжило історико-просвітницьке товариство «Меморіал». На його базі розгорнули свою роботу учнівські гуртки й спільно з місцевими активістами сформували ідею створення експозиції музею в приміщенні колишньої в'язниці. Ця робота поповнила крaсзнавчі дослідження гуртка «Юних музеєзнавців» на чолі з Богданом Яневичем, головою Калуського осередку товариства «Меморіал». Дослідникам вдалося розшукати і записати свідчення репресованих осіб, які зазнали тортур і принижень від каральних органів у стінах Калуської в'язниці. У документах, виявлених в Державному архіві Івано-Франківської області (ДАІФО), знайдено схеми розташування приміщень польського повітового суду і тюрми в Калуші.

Ініціатори за підтримки Координаційної ради політичних партій та громадських організацій демократичного спрямування звернулися до Калуської міської Ради з клопотанням щодо прийняття рішення «Про створення музею в колишній в'язниці окупаційних режимів» та юридичного надання цьому приміщенню музейного статусу. Через кілька місяців було підготовлено програму створення Калуського музею визвольного руху, згідно з якою в міському бюджеті на 2011 р. було передбачено фінансування на ремонт приміщення. Проте необхідні кошти через різноманітні обставини не були виділені.

6 грудня 2010 р. Івано-Франківський обласний музей визвольної боротьби імені Степана Бандери, за результатами наукового обстеження приміщення колишньої в'язниці, розробив рекомендації щодо створення експозиції майбутнього музею. Згодом дизайнер Б. Губань, заслужений діяч мистецтв України, здійснив розробив копторис створення музейної експозиції, а Івано-Франківська будівельна фірма ТзОВ «ВО» підготувала копторисну документацію ремонту інтер'єрів. Спеціальні листи міської Ради від 07 жовтня 2011 р. № 3121/2-13/08 та від 15 жовтня 2012 р. № 3954/02-13/25 «Про поетапне створення Музею визвольного

руху» передбачали проведення наради за участю керівників та фахівців міських управлінь освіти, культури і комунального майна з метою винесення цього питання на розгляд депутатів міськради, а також підписання договору з товариством «Меморіал» про співпрацю в створенні музею.

Експерти товариства «Меморіал» та Івано-Франківського обласного музею визвольної боротьби імені Степана Бандери у вересні 2012 р., під час ремонтних робіт будівлі колишньої в'язниці, обстежили підземні комунікації у місці пошкоджень (просідання) кута фундаменту з метою виявлення підземних переходів, якими водили в'язнів на допити. 11 грудня 2012 р. постійна комісія Калуської міської Ради з питань гуманітарної роботи розглянула пропозиції товариства «Меморіал» і дала рекомендації міському управлінню культури підготувати проект рішення «Про створення Калуського музею національно-визвольного руху», який мав бути розглянутий на черговій сесії. Можливості втілення ідеї створення музею вивчала ініціативна група, місцеві крaсзнавці, історики, художники-дизайнери, архітектори, будівельники, громадські активісти і спеціалісти органів влади. Калуське товариство «Меморіал» зберегло журнали із записами про здійснення розкопок, перезахоронень закатованих та заходів вшанування пам'яті репресованих на території міста і району, в яких детально зафіксовано події упродовж 1991–1997 рр. Також зібрано кілька папок зі спогадами та свідченнями людей, сім'ї яких постраждали від дій радянських репресивних органів. Підготовлено для передачі музею велику кількість анкет репресованих та їхні заяви про реабілітацію.

У 2012 р. дослідники узгодили структуру експозиції, визначили тематику її розділів, розпочали підбирати експонати, збирати спогади, досліджувати архівні документи, формувати тексти та анотації. Громадськість сформулювала пропозиції щодо відновлення й оформлення фасадів та інтер'єрів будівлі. Завдяки подальшому збору та опрацюванню свідчень репресованих та їхніх родичів і очевидців, вдалося встановити функціональне призначення усіх кімнат колишньої в'язниці, їх облаштування, порядок та правила утримування в'язнів. На базі гуртка «Історичне крaсзнавство» при Центрі науково-технічної творчості учнівської молоді (далі – ЦНТТМУМ) написано наукові дослідження про етапи створення музею у Калуській в'язниці. Їх автори – учні Калуської гімназії Богдан

Михайлюк та Богдан Буняк – у 2013 р. і 2015 р. відзначені нагородами обласного конкурсу Малої академії наук. Науковим керівником робіт був Богдан Яневич, рецензентом – Олег Малиарчук.

Калуське відділення товариства «Меморіал» і представники міської влади домовилися про поетапне створення музею та підготовку проекту відповідного рішення сесії Калуської міської Ради. Ініціативна група, місцеві краєзнавці, художники-дизайнери, громадські активісти, спеціалісти органів влади узгодили план дій щодо створення музею: планування структури експозиції та тематики її розділів; здійснення пошуку та підбору експонатів, записування спогадів, дослідження архівних документів; виконання робіт з відновлення й оформлення фасадів та інтер'єрів будівлі. Спільними зусиллями узгоджено формулювання повної назви новостворюваного музею, яку треба було зафіксувати в установчій документації.

6 червня 2013 р. на сесії Калуської міської Ради депутати прийняли довгоочікуване рішення «Про створення Меморіального музею визвольного руху «Калуська в'язниця» в структурі Музейно-виставкового центру». Перший етап – створення умов для вивчення і збереження документальних та речових матеріалів, що засвідчують висвітлення подій визвольної боротьби з окупантами, проведення просвітницької діяльності серед учнівської та студентської молоді, інших верств населення – було успішно пройдено. Незабаром було зареєстровано установчу документацію та надано для потреб музею в оренду підвальні приміщення ЦНТТУМ.

У другому півріччі 2013 р. Калуська міська Рада почала виплачувати зарплату штатному науковому співробітникові, який комплектував матеріали для створення експозиції та вирішував питання ремонту й реконструкції інтер'єрів музейних залів. Протягом 2014 р. (пам'ятного «Революцією гідності» та початком протистояння російській агресії на Сході України) неможливо було віднайти кошти на створення музею. Роботу було переорієнтовано на проведення краєзнавчих заходів, презентацію різноманітних виставок і архівних досліджень, відзначення пам'ятних дат національно-визвольної тематики. Так, 4 листопада 2013 р. відбулася регіональна наукова конференція «Репресії тоталітарних окупаційних режимів на теренах Калущини у ХХ ст.», приурочена пам'яті учнів Калуської торговельної школи, підозрюваних у зв'язках з ОУН (у 70-і роки вивірено розстрілу). У листопаді–грудні того ж року організовано та проведено круглий

стіл, приурочений прийняттю Декларації про державний суверенітет України та Акту проголошення незалежності України. У першій половині 2014 р. у Держархіві Івано-Франківської області віднайдено велику кількість документів, пов'язаних з національно-визвольним рухом і Калуською в'язницею, організовано й проведено презентації та круглі столи про події Першої та Другої світових воєн, українсько-польського конфлікту 1918–1919 рр. на теренах Калущини. У червні того ж року організовано та проведено круглий стіл «Історичні реалії подій 30 червня 1941 р. та сьогодні». З метою створення туристичних маршрутів по місцях подій визвольної боротьби на Калущині здійснено краєзнавчу експедицію в Чорний Ліс. 29 жовтня 2014 р. відбувся круглий стіл, приурочений 25-річчю розкопок сталінських репресій у Дем'яновому Лазу, де обговорено результати та плани розкопок на території району. 18 і 30 жовтня дослідники взяли участь у обласній і Всеукраїнських наукових конференціях, приурочених 25-річчю розкопок у Дем'яновому Лазу. 4 листопада у Пійлівському лісі розпочато обстеження місць захоронення жертв репресій окупаційних режимів з приводу підготовки до розкопок й увічнення пам'яті загиблих та облаштування туристичних маршрутів. Одночасно проведено збір свідчень і уточнення відомостей про німецькі й радянські репресії на теренах Калущини з метою підготовки до видання збірки матеріалів. Ці події частково висвітлено в місцевій пресі [3–5].

У 2015 р. діяльність музею почала налагоджуватися: розпочато часткове облаштування музейних приміщень, обладнано тимчасову експозицію на переданих краєзнавчим музеєм вітринах. Одночасно проведено регулярні науково-освітні заходи та екскурсії. У 2016 р. стан підвальних приміщень, наданих в оренду музею, почав різко погіршуватися через просочення ґрунтових вод, що завдало великих збитків експозиційним матеріалам, спричинених сирістю та грибком. Це негативно відобразилося і на загальному стані споруди ЦНТТУМ. Улітку 2016 р. розпочато археологічні розкопки замкової криниці, а в кінці того ж року управління освіти погодилося передати для потреб музею всю будівлю і територію колишньої тюрми. Процес переоформлення документації та реорганізації господарської діяльності тривав до весни 2017 р. Влітку започатковано капітальний ремонт та проектування й розробку постійної експозиції музею.

На даний момент завершено перший етап ремонту музею

(підведено теплотрасу), а в майбутньому планується зробити гідроізоляцію фундаментів та реконструкцію підвальних тюремних камер. Найважливішим є те, що, нарешті, після п'ятирічних зусиль патріотично налаштованих громадських організацій та активістів, створено умови для формування експозиції, яка буде висвітлювати національно-визвольну боротьбу калушан з давніх часів до сьогодні. До розробки наукової концепції й дизайну залучено завідувача науково-освітнього відділу Національного заповідника «Давній Галич» Ярослава Поташника, кандидата історичних наук Андрія Стасюка, старшого наукового співробітника науково-освітнього відділу Національного заповідника «Давній Галич». Науковими консультантами є Ярослав Коретчук, директор Івано-Франківського обласного музею національно-визвольної боротьби імені Степана Бандери, Іван Тимів, старший науковий співробітник Краєзнавчого музею Калущини, Олег Малирчук, доктор історичних наук, професор ІФНТУНГ та ін.

Діяльність музею має бути закріплена укладенням реєстраційної документації та паспортизації в державних органах відповідно до законодавства України. Проведення комплектування матеріалів і документів, облік та каталогізація фондів музейних колекцій, створення пересувних виставок, просвітницька, науково-дослідна робота, популяризація експозиційної колекції та висвітлення в засобах масової інформації – це основні напрямки діяльності музею. Ключова ділянка – зустрічі з громадськістю, налагодження співпраці з іншими музеями, турфірмами й установами. Віртуальний монтаж експозиції допомагає зрозуміти взаємозв'язок тематики, хронології, дизайнерського оформлення та дощільності їхнього поєднання на фоні в'язничного інтер'єру.

Експозицію мають розкривати п'ять основних розділів, визначених відповідними темами, підтемами і розміщених у шести залах. Додатковим засобом висвітлення тематики є технічні засоби: аудіо-, відео-, комп'ютерна техніка та сучасні технології освітлення. Кожен розділ експозиції міститиме центральні об'єкти показу, об'єднані між собою. Крім того, в одному із залів передбачено облаштування конференц-залу з мультимедійним комплексом. Вздовж коридору заплановано облаштувати місце для демонстрування тимчасових виставок. Автори проекту переглянули тематику розділів, спрямовану на більш видовищний, деталізований

та поглиблений показ, де основну увагу буде зацентовано на справжньому музейному предметі, на внутрішньому змісті експозиції, що зобов'язує звернути особливу увагу на сучасне музейне обладнання, експозиційний дизайн, музейну термінологію, інформаційні технології, виставкову діяльність.

26 серпня 2018 р. у рамках святкування Дня незалежності України в Меморіальному музеї «Калуська в'язниця» було відкрито нову експозицію на тему «Незалежність – понад усе».

Експозиція головного залу стосується історії національно-визвольної боротьби українців і калушан періоду 1914–1946 рр. У цій кімнаті відображаються події Першої світової війни, історія Українського січового стрілецтва, Західно-Української Народної Республіки, Української галицької армії, «Пласту», «Просвіти», судових процесів над о. Андрієм Бандерою та Степаном Бандерою, архівних документів і спогадів, які пов'язані з цим періодом. У залі відвідувачі можуть побачити і матеріали, присвячені вбитим нацистами учнів торговельної школи, структуру та мережу УПА на Прикарпатті, місцеву пресу того часу [6]. Завершує експозицію інформація про кривку «Черемоша» та матеріали, що в 2017 р. були знайдені пошуковцями товариства «Пам'ять» і місцевими волонтерами.

Другий зал присвячений давній історії м. Калуша і має назву «Археологічні знахідки Замкової криниці та архівні матеріали Старого Калуша». У ньому відображено історію пошуку Замкової криниці, найшкваліші віднайдені знахідки, креслення колишнього старства, картографічний матеріал, що стосується давньої історії міста.

У 2018 р. день громада міста побачила й невеличку виставку, що стосувалася Акту проголошення незалежності України в серпні 1991 р. Присутні могли побачити та відчутти атмосферу Калуша. «Родзинкою» презентації став фільм про Калуш 1991 року та відеоогляд засідання Калуської міської ради напередодні проголошення незалежності України.

На сьогоднішній день у Меморіальному музеї проводяться різноманітні заходи, спрямовані на популяризацію історії рідного краю. Так, до річниці УПА було проведено лекторій на тему – «Ретроспектива історії УПА», а до 100-річчя до ЗУНР співробітниками музею презентовано новітні наукові матеріали, які

стосуються історії Західно-Української Народної Республіки в Галичині.

Організатори створення музею поставили перед собою мету на оригінальних історичних матеріалах України і Калушини відтворити основні віхи українського державотворення, розкрити ідейні засади визвольної боротьби. В архівних і приватних колекціях сьогодні є чимало матеріалів та документів, які відображають різні етапи української історії. Музей створено на базі оригінальних архівних матеріалів (загальна площа – 247,1 м², експозиційна – 158,7 м²). Експозицію музею розміщено в одній із будівель колишнього панського маєтку XIX ст., який за часів Другої Речі Посполитої став в'язницею. У середині 60-х років XX ст. приміщення належало Калуському хіміко-технологічному технікуму, пізніше – Станції юних техніків, ЦНТТУМ. У 2013 р. у підвальних приміщеннях засновано музей, а з початку 2017 р. всю будівлю передано для створення музею. Прилегла територія з часом може бути використана як експозиційний майданчик, враховуючи близьке розміщення залишків фундаменту фортечної стіни Калуського замку часів Середньовіччя.

Таким чином, меморіальний музей історичного профілю повинен працювати як культурно-просвітницька та науково-дослідна установа, яка щодня здійснює свою місію: збирає, зберігає та передає сучасним і майбутнім поколінням «національну пам'ять», розповідає про долі людей-очевидців та учасників доленосних подій, а також презентує своє суспільне призначення – бути простором для обміну історичним досвідом між поколіннями, майданчиком для роздумів про минуле задля генерування нових ідей щодо майбутнього. Крім цього, колективу музею і громадськості слід звернути увагу на музейний менеджмент, планування та управління, музейний маркетинг, формування бренду музею, інформаційні технології у фондовій роботі, поповнення та збереження музейних колекцій.

Джерела і література:

1. Яневич Б. Меморіальний музей «Калуська в'язниця»: етапи становлення / Б. Яневич, О. Малярчук // Історія музейництва на Калушині: локальний вимір. Матеріали обласної науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю заснування Краснавічного музею Калушини. Упоряд. та відп. наук. ред.: Іван Тимів. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. С. 39–44.
2. Меморіальний музей «Калуська в'язниця»: етапи становлення // Вікна

(Інформаційно-рекламна газета Калушини). – 31 серпня 2018 р. – № 34 (837).

3. Як «золотий вересень» виявився «кривавим» // Вікна (інформаційно-рекламна газета Калушини). – 2014 р. – № 19 вересня 38 (634).

4. Документальна виставка: історія Калуської в'язниці епохи тоталітаризму // Вісті Калушини (інформаційна газета Калушини). – 2014 р. – № 38. 19 вересня (468).

5. Калуська в'язниця презентувала ідею експозиції архіву // Калуш ПРО (інформаційно-рекламний тижневик) 2014 19 вересня

6. Калуські історичні студії. Т. 2. Збірник наукових статей, присвячений 75-м роковинам загибелі учнів Калуської торгівельної школи та 76-й річниці утворення УПА / Наук. ред. І. Тимів, О. Малярчук. Івано-Франківськ: Фоліант, 2018. 178 с.

**Oleh Maliarchuk,
Bohdan Yanevych,
Oleg Vidlyanyi**

THE ESTABLISHMENT AND ACTIVITY OF THE KALUSKA VIAZNYTSIA MEMORIAL MUSEUM

The article reveals the local historical process – from search and organizational measures initiated by the society «Memorial», student groups and local activists who put forth the idea of an exposition in the premises of the former prison prior to the decision of the Kalush City Council to grant the building, registration of documents, the allocation of full-time position of researcher. The following components are presented: presentation of various exhibitions and archival studies, celebration of commemorative dates on national liberation themes, arrangement of museum premises, temporary exhibition equipment, regular scientific and educational events.

Keywords: national liberation movement, society «Memorial», museum, Kalush city council.